

Poznámka na vysvětlenou **9**

V níž se přiznáváme, že jsme ve své první knize lhali.

Úvod

Jak ze seriózní ekonomie udělat potrhlou? **15**

V němž úplně ignorujeme globální finanční krizi ve prospěch skutečně zajímavých témat.

Proč je nebezpečné chodit v opilosti... Nečekaný zachránce indických žen... Po krk v koňském hmoji ... Co je to vlastně „potrhlá ekonomie“?... Bezzubí žraloci a krvežízniví sloni ... O čem jsme si vždycky mysleli, že to víme, ale nevěděli jsme.

Kapitola 1

Proč se pouliční prostitutka chová jako Santa Klaus z obchodáku? **33**

V níž zkoumáme, co člověka stojí, když se narodí jako žena.

Seznámení s LaSheenou, prostitutkou na částečný úvazek ... Milion mrtvých „čarodějnic“ ... Celá řada způsobů, jimiž jsou ženy trestány za své pohlaví ... Cenu platí i ženy z Radcliffe ... Hlava IX má ženám vytvářet pracovní místa, sbírají je však muži ... Prostitutkou jedna z každých 50 žen ... Rozmach obchodu se sexem za starých časů v Chicagu ... Průzkum jako žádný jiný ... Upadání výdělků prostitutek ... Proč je orální sex tak laciný? ... Pasáci versus realitní agenti ... Proč mají policisti tak rádi prostitutky ... Kam odešly všechny učitelky? ... Co je skutečně za rozdílem mezi výdělky mužů a žen? ... Milují muži peníze tak, jako ženy milují děti? ... Může změna pohlaví zvýšit plat? ... Seznamte se s Allie, spokojenou prostitutkou; proč není více takových žen jako ona?

Kapitola 2

Proč by si měli sebevražední atentáčníci kupovat životní pojistku?

69

V níž probíráme závažné aspekty narození a úmrtí, především však úmrtí.

Nejhorší měsíc, v němž čekat dítě ... Ruleta narození se týká i koní ... Proč bude Albert Aab zastíňovat Alberta Zyzmora? ... Kumulace dat narození ... Odkud se bere talent? ... Některé rodiny plodí baseballové hráče, jiné teroristy ... Proč je terorismus tak levný a snadný ... Dopady 11. září 2001 ... O muži, který vylepšuje nemocnice ... Proč jsou zastaralá i nejnovější pohotovostní oddělení ... Jak rozlišit dobrého lékaře od špatného? ... „Kousnut v práci klientem“ ... Proč bychom rádi, aby nás na pohotovosti přijala lékařka ... Různé způsoby, jak odložit smrt ... Proč se chemoterapie využívá tak rozsáhle, když funguje tak málo? ... „Rakovina nám pořád nakopává zadek“ ... Válka: ne tak nebezpečná, jak jsme si mysleli? ... Jak chytit teroristu.

Kapitola 3

Neuvěřitelné příběhy apatie a altruismu

107

V níž se odhaluje, že lidé nejsou tak dobří, jak se předpokládalo, ale ani tak špatní.

Proč 38 lidí sledovalo vraždění Kitty Genoveseové? ... S takovými sousedy ... Co způsobilo explozi zločinu v 60. letech? ... Jak ochránci lidských práv podpořili zločinnost ... „Nechte to na bobrovi“: pořad nevinný jen na pohled ... Kořeny altruismu, čisté a nečisté ... Kdo vlastně navštěvuje domovy důchodců? ... Přírodní pohromy a slabé dny na zprávy ... Ekonomové po vzoru Galilea obsadili laboratoře ... Geniální jednoduchost hry Diktátor ... Lidé jsou tak štedří! ... Díky bohu za „motodárce“ ... Velký iránský experiment s ledvinami ... Cesta řidiče nákladáku do věže ze slonoviny ... Proč se skuteční lidé nechovají jako lidé v laboratoři? ... Nepříjemně ošklivé pravdy o altruismu ... Strašáci platí i na lidi ... Ještě jednou Kitty Genoveseová.

Kapitola 4

Řešení tu je – a je levné a prosté

141

V níž se velké a zdánlivě nepřekonatelné problémy řeší překvapivými způsoby.

Riziko porodu ... Ignác Semmelweis přichází na pomoc ... Jak zákon o ohrožených druzích ohrozil druhy ... Tvořivé způsoby, jak neplatit za odpad ... Utajování lékařských kleští ... Hladomor, k němuž nedošlo ... Tři sta tisíc zabitých velryb ... Záhada dětské obrny ... Co skutečně zabrání infarktu? ... Automobil zabiják ... Zvláštní příběh Roberta McNamary ...

Budeme házet lebkou šachtou! ... Sláva bezpečnostním pásům ... Co je špatného na řízení smrtící zbraně? ... Jak k bezpečnosti přispěly dětské autosedačky? ... Figuríny z nárazových zkoušek nelžou ... Proč hurikány zabíjejí, a co se s tím dá dělat.

Kapitola 5

Co mají společného Al Gore a sopka Pinatubo?

171

V níž zkoumáme chladným a nelítostným pohledem globální oteplování.

Rozpusťme ledový příkrov! ... Co je horší: výfukové plyny nebo kravské větry? ... Milujete Zemi? Jezte více klokaního ... Všechno to jsou negativní externality ... Club versus LoJack ... Poučení z Pinatuba ... Nechutně chytrý a poněkud zvrácený džentlmen z Intellectual Ventures ... Jak zabít komáry ... „Pane, já jsem vědec v každém ohledu!“ ... Nepříjemná pravdivost ... Co chybí klimatickým modelům ... Není oxid uhličitý nepravým viníkem? ... Obří vulkány a změna klimatu ... Jak ochladit Zemi ... „Zahradní hadice do nebe“ ... Proč nenávidět geoinženýrství ... Jak překonat bariéru odporivosti ... „Promáčená zrcadla“ a řešení pomocí nadýchaných obláčků ... Proč je změna chování tak těžká ... Špinavé ruce a smrtelně nebezpeční lékaři ... Odřezávají se předkožky.

Epilog: Opice je také člověk

213

Kde odhalíme, že – to si ale musíte přečíst, jinak byste nevěřili.

Poděkování

219

Poznámky

221

Rejstřík

249

ÚVOD

JAK ZE SERIÓZNÍ EKONOMIE UDĚLAT POTRHLOU?

V životě před námi stojí mnohá obtížná rozhodnutí. Jaké si zvolit povolání? Je nutné dát nemohoucí matku do domova důchodců? Máme již dvě děti; měli bychom mít třetí?

Těžká jsou taková rozhodnutí z řady důvodů. Především tím, že jde o mnoho, ale také proto, že je s nimi spojena velká dávka nejistoty. Podobná rozhodnutí se totiž činí jen vzácně, což znamená, že člověk nemá možnost udělat s nimi větší zkušenost. Možná se někdo v životě vypracoval na zkušeného nákupčího potravin v supermarketu, jenomže kupovat první dům, to je něco úplně jiného.

Některá rozhodnutí jsou zase naopak velmi snadná.

Představte si, že zajedete na večírek k příteli, který bydlí jen necelé dva kilometry daleko. Skvěle jste se bavil, snad díky čtyřem skleničkám vypitého vína. Mejdán ale končí, dopijíte poslední sklenici a šátráte po klíčkách od auta. Najednou vás ale napadne, že je to špatný nápad: nejste ve stavu jet domů autem.

V posledních desetiletích jsme ze všech stran důrazně poučováni o rizicích řízení pod vlivem alkoholu.¹ Podnapilý řidič způsobí dopravní nehodu s třináctkrát vyšší pravděpodobností než střízlivý. I přesto spousta lidí stále řídí v opilosti. Na více než 30 procentech smrtelných nehod ve Spojených státech se podílí nejméně jeden podnapilý řidič. V pozdních večerních hodinách, kdy je spotřeba alkoholu nejvyšší, se tento poměr zvyšuje na téměř 60 procent. Celkově američtí řidiči jezdí

opilí jeden z každých 225 kilometrů, což je celkem 34 miliard kilometrů každý rok.²

Proč ale tolik lidí sedá za volant, i když se napije? Máme po ruce statistiku, z níž zřejmě rychle vystřízlivíme – je to možná proto, že podnapilí řidiči bývají chyceni jen zřídka. Jedno zadržení připadá na každých 43 000 kilometrů pod vlivem alkoholu. Takže i když budete chlemtat celou cestu pivo, můžete jet přes celé Spojené státy a zpátky a pak ještě třikrát tam a zpět, než vás s uvedenou pravděpodobností chytí. Opilost za volantem by šlo, podobně jako většinu špatného chování, zřejmě zcela vymýtít, pakliže by se zavedly dostatečně důrazné motivační prostředky – například silniční zátarasy, kde by se opilí řidiči na místě stříleli – naše společnost je však zřejmě na něco takového poněkud změkčilá.

Vraťme se ale na večírek u přítele, z něhož se chystáte odejít a právě jste učinil zřejmě své nejsnadnější rozhodnutí: místo toho, abyste odjel, jdete domů pěšky. Jsou to koneckonců jen necelé dva kilometry. Najdete tedy přítele, poděkujete mu za skvělou zábavu a řeknete mu, co zamýšlíte. Načež se vám dostane srdečné pochvaly za správný úsudek.

Ale pozor – zasloužíte si ji? Všichni víme, že jezdit v opilosti je strašlivě riskantní, co ale chodit v opilosti pěšky?³

Podívejme se teď na pár čísel.⁴ Každoročně zemře v USA následkem dopravních nehod více než 1 000 opilých chodců.⁵ Sestoupí třeba ve městě z chodníku do jízdni dráhy; lehnou si doprostřed venkovské silnice, aby si odpočinuli;⁶ podnikají šílené přeběhy rušných dálnic. Srovnání se zhruba 13 000 zabitými ročně při dopravních nehodách pod vlivem alkoholu⁷ zdánlivě ukazuje, že počet usmrčených opilých chodců je relativně malý. Když se však rozhodujeme, zda jít pěšky, nebo jet autem, není pro nás důležitý celkový počet zabíjených. Klíčová otázka je následující: je v přepočtu na uraženou vzdálenost bezpečnější, když v opilosti pojedeme, anebo když půjdeme pěšky?

Průměrný Američan nachodí mimo domov a práci kolem 0,8 km denně. Američanů od šestnácti let výše je zhruba 237 milionů; dohromady to znamená, že občané USA ve věku, od něžž mohou řídit,⁸ nachodí

asi 69 miliard kilometrů ročně. Budeme-li předpokládat, že jeden z každých 225 ušlých kilometrů v USA je absolvován v podnapilém stavu, což je stejný poměr jako při řízení v opilosti, pak pěšky ujdou Američané v podnapilosti 494 milionů km každý rok.

Když si to spočítáme, zjistíme, že v přepočtu na kilometr je u opilého chodce *osmkrát pravděpodobnější*, že bude zabit, než je tomu u podnapilého řidiče.

Je zde jedna důležitá výhrada: opilý chodec pravděpodobně nezabije a nezraní nikoho jiného než sebe. To se ovšem nedá říci o opilém řidiči. U smrtelných nehod v opilosti tvoří 36 procent obětí spolucestující, chodci nebo jiní řidiči. Avšak i když započítáme úmrtí nevinných, vede chůze v opilosti stále k pětinasobně vyššímu počtu úmrtí na kilometr než řízení pod vlivem alkoholu.

Takže když jste na odchodu z večírku u přítele, mělo by nyní vaše rozhodnutí být jasné: jet autem je bezpečnější, než jít pěšky. (Samozřejmě by bylo ještě bezpečnější pít méně nebo zavolat si taxíka). Až příště do sebe na mejdanu obrátíte čtyři sklenice vína, možná se rozhodnete trochu jinak. Nebo když budete příliš daleko, možná vám to pomůže vyřešit váš přítel. Protože přece „přátelé nenechávají své přátele“ chodit domů opilé.⁹

Kdybychom si mohli vybrat, ve které zemi na světě bychom se chtěli narodit, Indie by zřejmě nebyla ta nejmoudřejší volba.¹⁰ Jakkoli se země chlubí svým pokrokem a vydobytím významné pozice v globální ekonomice, jako celek zůstává nesnesitelně chudá. Průměrný věk dožití a gramotnost jsou stále nízké, znečištění a korupce naopak vysoké. Na venkově, kde žijí více než dvě třetiny Indů, má přístup k elektřině sotva polovina domácností a jen jedna ze čtyř se může pochlubit splachovacím záchodem.¹¹

Zvláště velká smůla je narodit se v Indii jako holčička, jelikož velká řada tamních rodičů vyjadřuje silné „synovské preference“.¹² Pouze 10 procent indických rodin se dvěma syny si přeje další dítě, zatímco

zkusit znovu to chce téměř 40 procent rodin se dvěma dcerami. Zplodit syna znamená něco jako zplodit penzijní fond. Až syn vyroste, bude vydělávat, zajistí rodiče ve stáří, a až nadejde čas, zapálí pohřební hranici. Mít holčičku naopak znamená přeměnit penzijní fond ve věnný fond. Věnný systém je sice v Indii již dlouho pod ostrou palbou kritiky, stále je však běžné, že rodiče nevěsty dávají ženichovi nebo jeho rodině peníze, auta či domy. Od nevěstinyých rodičů se rovněž očekává úhrada nákladné svatby.¹³

Americká charita Smile Train, která chudým dětem po celém světě zařizuje chirurgickou nápravu rozštěpových vad, nedávno působila v indickém městě Čennaí. Když se jednoho místního muže ptali, kolik má dětí, odpověděl „jedno“. Organizace později zjistila, že má ve skutečnosti jednoho syna – ovšem také pět dcer, které mu zjevně nestály za zmínku. Smile Train se také dozvěděla, že porodním bábám v Čennaí se někdy platí 2,50 dolaru za udušení novorozené holčičky s rozštěpovou deformací obličeje; aby využila motivačního lákadla ve prospěch dobré věci, začala jim charita nabízet až deset dolarů za každou dívku, kterou předají nemocnici k chirurgickému zákroku.¹⁴

Dcery mají v Indii tak nízkou hodnotu, že v celé zdejší populaci je nyní žen zhruba o 35 milionů méně než mužů. Většina těchto „postrádaných žen“ jak je nazval ekonom Amartya Sen,¹⁵ je zřejmě mrtvá, zabita buď nepřímo (rodiče jim odepřeli výživu nebo lékařskou péči, možná ve prospěch bratra), přímo (dívky zabity po porodu, porodní bábou nebo rodičem) nebo stále častějšími potraty. I v těch nejmenších indických vesnicích, které mají stěží nějakou elektřinu a čistou vodu, si dovolí těhotná žena zaplatit ultrazvuk břicha a v případě zjištění plodu ženského pohlaví i potrat. V posledních letech, kdy se tyto selektivní potraty rozšiřují, se nerovnováha v podílu žen a mužů v Indii ještě zvýšila; podobným vývojem prochází i Čína a další země s kulturou upřednostňování synů.¹⁶

Indická holčička, která přežije a dožije se dospělosti, se potýká s diskriminací prakticky na každém kroku. Bude vydělávat méně než muž, dostane se jí horší zdravotní péče a méně vzdělání, a zřejmě se stane

každodenním terčem týrání a ponižování.¹⁷ V celonárodním zdravotním průzkumu 51 procent indických mužů uvedlo, že bití manželky je za určitých okolností oprávněné; ještě překvapivější je, že s tím souhlasilo 54 procent žen – například v případech, že žena spálí večeři nebo třeba bez dovolení opustí dům. Více než 100 000 mladých indických žen zemře každoročně v plamenech, řada z nich v rituálu „upalování nevěsty“.

Indickým ženám rovněž hrozí obrovské riziko nechtěného těhotenství a pohlavně přenosných chorob, včetně vysoce rozšířené nákazy HIV/AIDS. Jednou z příčin je, že indickým mužům selhávají kondomy ve více než 15 procentech případů. Proč je zde míra selhávání kondomů tak vysoká? Podle indické Rady pro lékařský výzkum má zhruba 60 procent indických mužů na kondomy vyráběné podle norem Světové zdravotnické organizace příliš malé penisy. Vyplynulo to ze závěrů dvouleté výzkumné studie, v níž vědci měřili a fotografovali penisy více než tisícovky indických mužů. „Tento kondom nemá pro Indii optimální rozměry,“ prohlásil jeden z výzkumníků.¹⁸

Co by se mělo s tak ohromnou spoustou problémů dělat, pokud se má zlepšit život indických žen, zejména jejich většiny, která žije na venkově?

Vláda se snažila pomoci zákazem věnného systému a pohlavně selektivních potratů, tyto zákony se však do značné míry na venkově ignorují. V zájmu žen byla přijata rovněž řada finančních opatření. Je zde například projekt *Apni Beti, Apna Dhan* („Má dcera, má pýcha“),¹⁹ který ženám na venkově platí, aby se po početí plodu ženského pohlaví nepodrobovaly potratu; rozvinulo se rozsáhlé odvětví mikroúvěrů, malých podnikatelských půjček pro ženy; téměř všechny známé mezinárodní charitativní organizace zde odstartovaly celou plejádu dobročinných programů. Indická vláda rovněž přislíbila, že zařídí dostatečnou nabídku menších kondomů.

Bohužel, většina projektů se ukázala jako příliš komplikovaná a nákladná. Jejich úspěšnost byla navíc v nejlepších případech vykazována jen na papíře.

Zdá se však, že zafungoval zcela jiný druh zásahu. Podobně jako ultrazvukový přístroj byl založen na technologii, měl však máloco společného přímo se ženami jako takovými a ještě méně s rozením dětí. Nebyl řízen indickou vládou, natož nějakou mezinárodní charitou. Vlastně asi nebyl určen k tomu, aby někomu pomáhal, alespoň ne v tom smyslu, v němž běžně definujeme „pomoc“. Byl to jen obyčejný, dávno známý podnikatelský produkt, jemuž se říká televizní vysílání.

Státní televize funguje v Indii několik desetiletí, kvůli chabému příjmu a slabé nabídce programů však nebylo dlouhou dobu příliš důvodů ji sledovat. V posledních letech však díky prudkému poklesu cen zařízení a distribuce pokryly rozsáhlé části Indie kabelové a satelitní televize. V letech 2001 až 2006 se dostalo 150 milionů Indů poprvé ke kabelovému vysílání a od světa dosud odtržené vesnice se najednou rozezvučely nejnovějšími televizními soutěžemi, nekonečnými seriály, zpravodajskými pořady a kriminálními příběhy, vysílanými z velkých indických měst i ze zahraničí. Komerční televize přinesla do mnoha indických vesnic vůbec první reálný obraz toho, jak vlastně vypadá vnější svět.

Kabelovou televizi však každá vesnice neměla a ty, které ji měly, se k ní nedostaly ve stejné době. Takovéto nerovnoměrné zavádění byl báječný přirozený experiment, protože dal vzniknout právě tomu typu dat, jaký ekonomové zbožňují. Ekonomy v tomto případě zastupoval mladý americký pár Emily Osterová a Robert Jensen. Sledování změn v jednotlivých vesnicích z hlediska toho, zda (a kdy) se do nich dostalo kabelové vysílání, umožnilo určit dopad televize na indické ženy.

Oba ekonomové zkoumali údaje z vládního průzkumu u 2 700, většinou venkovských, domácností. Ženy od patnácti let věku dostávaly otázky po životním stylu, preferencích a rodinných vztazích. Ukázalo se, že ženy, které v nedávné době získaly přístup ke kabelové televizi, byly podstatně méně ochotny tolerovat svým manželům bití, s menší pravděpodobností uváděly, že preferují narození syna, a ve větší míře vykazovaly uplatňování osobní autonomie. Televize zřejmě nějakým způsobem posílila pozici žen takovým způsobem, jakým to vládní zásahy nedokázaly.

Co k těmto změnám vedlo? Osamostatnily se indické ženy pod vlivem sledování kosmopolitních vzorů v televizi – žen, které se oblékají, jak chtějí, starají se o své vlastní peníze a nenakládá se s nimi jako s majetkem ani jako se strojem na plození dětí? Nebo se vlivem televizních programů venkovské ženy jen cítí trapně, když mají ve vládním dotazníku přiznat, jak se s nimi skutečně zachází?

Na údaje z osobních dotazníků je samozřejmě dobré hledět se skepti. Často je ohromný rozdíl mezi tím, co lidé o sobě uvádějí, a tím, jak se skutečně chovají. (V mluvě ekonomů se těmto fenoménům říká *vyjádřené preference* a *odhalené preference*). Navíc je známo, že když takové nevinné lhaní nic nestojí, jak tomu v případě podobných vládních dotazníků bývá, dá se očekávat značná míra nepravdivých odpovědí. Takové lži mohou být navíc i podvědomé, kdy dotazovaný prostě říká to, o čem si myslí, že tazatel chce slyšet.

Jakmile ale dokážeme měřit odhalené preference, neboli skutečné chování, pak už se někam dostaneme. A právě tady Osterová a Jensen našli přesvědčivé důkazy, že ke změnám skutečně dochází. Indické venkovské rodiny, které získaly přístup ke kabelové televizi, začaly vykazovat nižší porodnost než rodiny bez ní. (V zemi jako Indie znamená nižší porodnost obecně větší autonomii a nižší zdravotní ohrožení žen). U rodin s televizí byla také zjištěna vyšší pravděpodobnost, že ponechají své dcery ve škole, což naznačuje, že dívky jsou v tomto případě pokládány za cennější než ty bez vzdělání, nebo že si podle rodičů alespoň zaslouhují rovné zacházení. (Nápadné je, že u školní docházky chlapců změny nastaly). Tvrdá čísla tak zvýšila věrohodnost údajů z dotazníků. Vypadá to, že kabelová televize pozici žen na indickém venkově opravdu posílila, dokonce do té míry, že již nadále netolerují domácí násilí a zneužívání.

Nebo možná, že jejich manželé jsou jen příliš zaneprázdnění sledováním kriketu.

V době, kdy se svět překláněl do moderní éry, začal se rychle a rozmáchle zalidňovat. Populační exploze byla patrná zejména v městských centrech